

Inhoud

Voorwoord	7
1 Wat is klassiek liberalisme?	16
2 Van liberalisme naar neoliberalisme	37
3 Het zelfzuchtige individu	50
4 Het soevereine ik	67
5 Het liberalisme keert zich tegen zichzelf	87
6 De kritiek van de rationaliteit	110
7 Technologie, privacy en vrijheid van meningsuiting	126
8 Zijn er alternatieven?	144
9 Nationale identiteit	161
10 Uitgangspunten voor een liberale samenleving	175
Noten	192
Bibliografie	204
Register	211

Voorwoord

Dit boek is bedoeld als een verdediging van het klassieke liberalisme of, als die term te beladen is vanwege een bepaalde historische gevoelswaarde, dat wat door Deirdre McCloskey wordt aangeduid als ‘humaan liberalisme’.¹ Ik geloof dat het liberalisme overal op de wereld ernstig wordt bedreigd: ooit werd het als iets vanzelfsprekends beschouwd, maar nu lijken de verdiensten ervan opnieuw duidelijk verwoord en geprezen te moeten worden.

Met ‘liberalisme’ verwijs ik naar de doctrine die voor het eerst werd ontwikkeld in de tweede helft van de zeventiende eeuw, waarin werd gepleit voor de beperking van de regeringsmacht door middel van wetten en uiteindelijk ook grondwetten, en waarbij instituties in het leven werden geroepen waarmee de rechten van de burgers werden beschermd voor wie die wetgeving gold. Ik verwijs niet naar liberalisme zoals dat vandaag de dag wordt gebruikt in de Verenigde Staten, waar de term duidt op een politiek links van het midden; we zullen zien dat die verzameling ideeën op beslissende wijze afwijkt van het klassieke liberalisme. Ook verwijst het niet naar dat wat in de Verenigde Staten het libertarisme wordt genoemd, een merkwaardige doctrine die is gebaseerd op vijandigheid jegens een overheid op zichzelf. Ik gebruik liberaal ook niet in de Europese zin

van het woord, waar met die term partijen rechts van het midden worden aangeduid die sceptisch tegenover het socialisme staan. Klassiek liberalisme is een veelomvattend begrip met een verscheidenheid aan politieke inzichten, maar met als overeenkomst het fundamentele belang dat wordt gehecht aan gelijke individuele rechten, wetgeving en vrijheden.

Het is duidelijk dat het liberalisme de laatste jaren op zijn retour is. Volgens Freedom House zijn de politieke rechten en burgervrijheden overal ter wereld in opmars geweest in de drieënhalve decennia tussen 1974 en het begin van de eenentwintigste eeuw, maar voorafgaand aan 2021 zijn ze vijftien jaar lang achter elkaar afgenomen tijdens wat wel een democratische recessie of zelfs crisis is genoemd.²

In gevestigde liberale democratieën zijn het de liberale instituties die direct worden aangevallen. Leaders als Viktor Orbán van Hongarije, Jarosław Kaczyński van Polen, Jair Bolsonaro van Brazilië, Recep Tayyip Erdoğan van Turkije en Donald Trump van de Verenigde Staten werden allemaal wettig gekozen, en hebben hun kiezersmandaat vanaf het begin gebruikt om liberale instituties aan te vallen. Daartoe behoren de rechtbanken en het rechtssysteem, het onpartijdige ambtenarenapparaat van de staat, de onafhankelijke media en andere organen die de uitvoerende macht beperken door middel van een systeem van controlemechanismen. Orbán is er redelijk goed in geslaagd de rechtbanken te laten bevolken door zijn medestanders en het grootste gedeelte van de Hongaarse media te laten controleren door zijn bondgenoten. Trump was minder succesvol in zijn pogingen instituties als het ministerie van Justitie, de inlichtingendiensten, de rechtbanken en de reguliere media te

verzwakken, maar zijn bedoelingen kwamen op hetzelfde neer.

Er zijn de laatste jaren niet alleen door populisten van rechtse signatuur vraagtekens geplaatst bij het liberalisme, maar ook vanuit een vernieuwde, progressief-linkse hoek. De kritiek van die zijde betrof de op zichzelf juiste beschuldiging dat liberale samenlevingen zich niet hielden aan hun eigen idealen wat betreft de gelijke behandeling van alle groepen. Die kritiek heeft zich na verloop van tijd verbreed, waarbij de onderliggende uitgangspunten van het liberalisme zelf werden aangevallen, zoals het verlenen van rechten aan individuen in plaats van aan groepen, de vooronderstelling van de universele gelijkheid van mensen waarop grondwetten en liberale rechten zijn gebaseerd en het belang van vrije meningsuiting en wetenschappelijk rationalisme als methode om de waarheid te achterhalen. In de praktijk heeft dit geleid tot een weinig toegeeflijke houding jegens denkbeelden die afwijken van de nieuwe rechtzinnige progressieve inzichten, en tot het gebruik van verschillende vormen van sociale en overheidsmacht om die orthodoxe inzichten ten uitvoer te brengen. Afwijkende geluiden op invloedrijke posities zijn het zwijgen opgelegd en boeken zijn verboden, vaak niet door regeringen maar door machtige organisaties die de verspreiding ervan controleren.

Dat de populisten op de rechterflank en de progressieven op links ontevreden zijn over het hedendaagse liberalisme komt, denk ik, niet door een fundamentele zwakte in de grondbeginselen van die leer. In plaats daarvan zijn ze ontevreden over de manier waarop het liberalisme zich de afgelopen generaties heeft ontwikkeld. Vanaf het eind van de jaren zeventig heeft het economische liberalisme zich

ontwikkeld tot wat nu neoliberalisme wordt genoemd, wat de economische ongelijkheid ingrijpend heeft vergroot en vernietigende financiële crises heeft veroorzaakt die in veel landen op de wereld de gewone mensen veel harder hebben geraakt dan de rijke elites. Die ongelijkheid vormt de kern van de progressieve kritiek op het liberalisme en het kapitalistische systeem waarmee het in verband wordt gebracht. De institutionele regels van het liberalisme beschermen de rechten van iedereen, dus ook die van bestaande elites, die weinig zin hebben hun rijkdom of macht op te geven en die daarom voor de uitgesloten groepen een obstakel vormen in hun strijd voor sociale rechtvaardigheid. Liberalisme vormde de ideologische basis voor een markteconomie, en maakt om die reden volgens velen deel uit van de ongelijkheid die het kapitalisme met zich meebrengt. Veel ongedulde en jonge generatie-z-activisten in Amerika en Europa zien het liberalisme als een ouderwets perspectief voor babyboomers, als een 'systeem' dat niet in staat is zichzelf te hervormen.

Tegelijkertijd werd het begrip persoonlijke autonomie voortdurend opgerekt, tot het punt waarop het werd gezien als de waarde die alle andere visies op het goede leven overtrof, inclusief de waarden die werden gepropageerd door traditionele godsdiensten en cultuur. Conservatieven zagen dit als een bedreiging van hun diepst gevoelde overtuigingen en waren ervan overtuigd dat ze feitelijk werden gediscrimineerd door de reguliere samenleving. Ze vonden dat de elites allerlei ondemocratische middelen inzetten om hun agenda te bevorderen, zoals hun zeggenschap over de reguliere media, de universiteiten, de rechtbanken en de uitvoerende macht. Het feit dat conservatieven in deze periode

in de Verenigde Staten en in Europa veel verkiezingen wisten te winnen leek de vloedgolf van culturele veranderingen niet zichtbaar te vertragen.

Deze ontevredenheid over de manier waarop het liberalisme zich de afgelopen decennia heeft ontwikkeld heeft aan de rechter- én linkerzijde van het politieke spectrum geleid tot de eis dat deze leer met wortel en tak moet worden uitgeroeid en moet worden vervangen door een ander systeem. Ter rechterzijde zijn er pogingen ondernomen het kiessysteem in de Verenigde Staten te manipuleren om op die manier te bewerkstelligen dat de conservatieven aan de macht zouden blijven, ongeacht de democratische keuze die is gemaakt. Anderen hebben gespeeld met de gedachte geweld te gebruiken en een autoritaire regering in te zetten als antwoord op de dreiging die ze zien. Ter linkerzijde wordt er een grootschalige herverdeling van rijkdom en macht geëist, en daarnaast vraagt men om de erkenning van groepen in plaats van individuen op basis van onveranderlijke kenmerken als ras en geslacht, maar ook om beleid waarmee gelijke kansen kunnen worden afgedwongen. Aangezien het niet waarschijnlijk is dat dit soort dingen gebeuren op basis van brede maatschappelijke overeenstemming, zijn de progressieve krachten graag bereid gebruik te blijven maken van rechtbanken, uitvoerende instituties en hun aanzienlijke sociale en culturele macht om hun plannen uit te voeren.

Deze bedreigingen voor het liberalisme zijn niet symmetrisch. De dreiging van rechts is directer en politiek van aard, die van links is voornamelijk cultureel en de uitvoering ervan is daarom trager. Beide zijn gedreven door een onvrede met het liberalisme die niet de kern van die leer betreft, maar eerder de manier waarop bepaalde overtuigende

liberale ideeën zijn geïnterpreteerd en tot in het extreme zijn doorgevoerd. Het antwoord op die onvrede is niet dat er afscheid genomen moet worden van het liberalisme als zodanig, maar dat het moet worden aangepast.

Dit boek zit als volgt in elkaar. Hoofdstuk 1 zal het liberalisme definiëren en de drie voornaamste historische rechtvaardigingen ervan de revue laten passeren. In de hoofdstukken 2 en 3 wordt onder de loep genomen hoe het economische liberalisme zich ontwikkelde tot de extremere vorm ‘neoliberalisme’ en krachtige weerstand tegen en ontevredenheid over het kapitalisme zelf uitlokte. In hoofdstuk 4 en 5 zal worden bekeken hoe het liberale basisprincipe van de persoonlijke autonomie werd verabsoluteerd en uitgroeide tot een veroordeling van het individualisme en het universalisme waarop het liberalisme gestoeld was. Hoofdstuk 6 behandelt de kritiek van de moderne natuurwetenschap, die aanvankelijk werd uitgeoefend door progressief links, maar die zich al snel uitbreidde tot in de geleerden van populistisch rechts, en in hoofdstuk 7 wordt beschreven hoe de moderne technologie het liberale principe van de vrije meningsuiting op de proef heeft gesteld. In hoofdstuk 8 vraag ik me af of het rechts of juist links is dat een levensvatbaar alternatief voor het liberalisme kan leveren; in hoofdstuk 9 behandel ik de problemen die het liberalisme ondervindt door de behoefte aan een nationale identiteit; en in hoofdstuk 10 staan de brede principes centraal die nodig zijn om het vertrouwen in het klassieke liberalisme te herstellen.

Het is niet mijn bedoeling met dit boek een geschiedenis van het liberale gedachtegoed te schrijven. Er zijn tientallen belangrijke schrijvers geweest die een bijdrage hebben

geleverd aan de liberale traditie, en in de loop der jaren zijn er evenzovele critici geweest van het liberalisme.³ Er zijn honderden, zo niet duizenden boeken waarin hun respectieve bijdragen aan bod komen. In plaats daarvan wil ik me richten op wat ik beschouw als de kernideeën die aan de basis liggen van het hedendaagse liberalisme, en daarnaast op enige ernstige gebreken die de liberale theorie ondergraven.

Ik schrijf dit boek in een periode waarin het liberalisme zich gesteld ziet tegenover talrijke critici en problemen: voor veel mensen is het een oude, afgedane theorie, die geen antwoorden weet te vinden op de problemen van onze tijd. Het is allesbehalve de eerste keer dat er kritiek op wordt uitgeoefend. Nauwelijks was het liberalisme in de nasleep van de Franse Revolutie een levensvatbare ideologie geworden of de theorie werd al aangevallen door critici van de Romantiek, die vonden dat het gedachtegoed was gebaseerd op een berekend en steriel wereldbeeld. Vervolgens werd het liberalisme aangevallen door nationalistinnen die, in de tijd van de Eerste Wereldoorlog, als winnaars uit de strijd waren gekomen, en door de communisten, die tegenover hen stonden. Buiten Europa wist het liberale gedachtegoed in sommige samenlevingen voet aan de grond te krijgen, zoals in India, maar daar werd het al snel bestreden door nationalistische, marxistische en religieuze bewegingen.

Desondanks wist het liberalisme de moeilijkheden het hoofd te bieden en werd het aan het eind van de twintigste eeuw voor een groot deel van de wereldpolitiek het toonaangevende organisatieprincipe. Die bestendigheid onderstreept de praktische, morele en economische rechtvaardiging ervan, die voor veel mensen aantrekkelijk is, zeker nadat ze genoeg hadden gekregen van de gewelddadige

strijd die andere politieke systemen hadden opgeleverd. Het is geen ‘achterhaalde’ leer, zoals Vladimir Poetin heeft gesuggereerd, maar een doctrine die nog steeds noodzakelijk is in de wereld van vandaag, die zo divers en tegelijk zo onderling verbonden is. Om die reden is het belangrijk de rechtvaardiging van een liberaal beleid opnieuw te formuleren, maar ook om onder woorden te brengen waarom veel mensen vinden dat het liberalisme tekortschiet.

Met name vanaf 2016 is er een overvloed aan boeken, artikelen en manifesten verschenen waarin de tekortkomingen van het liberalisme zijn geanalyseerd en waarin adviezen worden verstrekt over de manier waarop het liberalisme zich dient aan te passen aan de huidige omstandigheden.⁴ Ik heb een flink deel van mijn leven besteed aan onderzoek, onderwijs en publicaties over overheidsbeleid, en ik heb een heleboel ideeën over specifieke initiatieven die kunnen worden ontwikkeld om het leven in onze huidige liberale democratieën te verbeteren. In plaats van zo’n waslijst te presenteren zal ik me in dit boek echter specifiek richten op de basisprincipes die ten grondslag liggen aan een liberale regering, een aantal van de tekortkomingen ervan behandelen en op basis daarvan laten zien op welke manieren die kunnen worden aangepakt. Hoe ernstig die tekortkomingen ook zijn, ik wil laten zien dat ze nog altijd beter zijn dan de illiberale alternatieven. Ik laat het aan anderen over om meer specifieke beleidsconclusies te verbinden aan de algemene uitgangspunten.

Graag wil ik mijn Britse uitgever Andrew Franklin van Profile Books danken voor de inspiratie om dit boek te schrijven. Andrew heeft alle negen boeken die ik hiervoor schreef ook gepubliceerd, en is al tientallen jaren een ge-

weldige redacteur en steunpilaar. Ook wil ik graag mijn Amerikaanse redacteur Eric Chinski van Farrar, Straus and Giroux bedanken, die wezenlijke inhoudelijke en stilistische adviezen heeft gegeven. Mijn literaire agenten Esther Newberg, Karolina Sutton en Sophie Baker hebben, zoals gewoonlijk, geweldig werk verricht wat betreft het presenteren van dit boek voor een breder publiek. In het najaar van 2020 heb ik samen met Jeff Gedmin en andere collega's samengewerkt om een nieuw online tijdschrift op te richten, *American Purpose*, waarvoor ik het hoofdartikel schreef waarop dit boek is gebaseerd.⁵ Het was de bedoeling dat in dat essay de doelstellingen zouden worden gedefinieerd van *American Purpose*, dat hopelijk een bijdrage zal leveren aan de politieke en ideologische strijd waarin we nu verwickeld zijn. Graag wil ik mijn collega's en medewerkers van dat tijdschrift bedanken, en dat geldt ook voor Samuel Moyn, Shadi Hamid, Ian Bassin, Jeet Heer, Dhruva Jaishankar, Shikha Dalmia, Aaron Sibarium, Joseph Capizzi en Richard Thompson Ford, voor hun commentaar op dat oorspronkelijke artikel. Ik wil een aantal mensen bedanken voor hun advies en commentaar, onder wie Tara Isabella Burton, Gerhard Casper, Shikha Dalmia, Mark Cordover, David Epstein, Larry Diamond, Mathilde Fasting, David Fukuyama, Bill Galston, Jeff Gedmin, Erik Jensen, Yascha Mounk, Marc Plattner en Abe Shulsky. Ten slotte wil ik Ben Zuercher danken voor zijn werk als onderzoeksassistent.